

„...mi lenne, ha a mi hozzátartozóink lennének hasonló sorban...”

„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta L. Balogh Béni. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015. 567 oldal

A fenti idézet nem véletlenül jutott a recenzió eszébe, megkapván a felkérést a Magyarország szovjet megszállását dokumentáló forráskötet ismertetésére. Simon István tartalékos zászlós, látva a Donhoz telepítendő rongyos, mezítlábas oroszok csoportját, 1942. október 12-én írta naplójába a következő sorokat: „Ez a háború velejárója. [...] Mennek hosszú csoportokban. Kis motyójukat kétkerekű taligán tolják. Járnak, szednek valami élelmet. Mi lesz velük télen, amikor kemény hideg lesz. Se élelem, se ruha! Nagy részük el fog hullani. Név nélkül, ismeretlenül elhullanak, mint az állatok. Pedig mindannyian emberek, gondolkodó lények. S mily nagy a különbség! Egykedvűen nézzük rémült, nyomorúságos arcukat, és önkéntelenül is arra gondolok, hogy mi lenne, ha a mi hozzátartozóink lennének hasonló sorban? Nyomorúságos karaván, céltalanul megy előre. Hova visz útja? Hát ezért él az ember a földön?”¹ A példa azonban kivételes, mert a szovjet hadszínteret megjárt katonák írásaiban ez idáig nem bukkantam hasonló részletre, beszámolóik inkább azt örökítik meg, hogy megszállóként hogyan tekintettek az ott honos lakosságra, földjére, javaira.² De idézhetünk az 1941 nyarán a frontra vezényelt gyorshad-

test egyik iratából is: „Minden parancsnok és alakulat elsőrendű feladata a mindenkori hadműveleti terület ellátás szempontjából való kihasználása, hogy ezáltal az utánszállítás mennél jobban tehermentesítve legyen. Természetesen nemcsak a már kész ellátási javak, hanem a nagyszámú gazdasági berendezés igénybevétele és üzembe helyezése is cél.”³

A kötet szerkesztője, L. Balogh Béni az Előszóban leszögezi: elsődleges céljuk a 20. századi magyar történelem jobb megismerése, a nemzeti önismeret fejlesztése volt. A továbbiakban – meglehetősen szokatlan módon – saját maga értékeli is munkájukat: „...igen fontos, hogy módszeres levéltári alap kutatások nyomán végre megjelenjen egy országos keresztmetszetet nyújtó, kiegyensúlyozott szemléletű, tárgyilagos, szigorúan tudományos igényű forráskiadvány e hosszú évtizedekig tabunak számító témakörben.” (7. old.) A Bevezető – 45 oldalas tanulmány – célkitűzését hasonlóan nagyívű koncepcióval körvonalazza: „Ez szélesebb történelmi kontextusba emeli a kérdést: felvázolja annak előzményeit, nemzetközi összefüggéseit, Magyarország és a térség szovjetizálásának vitatott problémáit, majd átfogó historiográfiai kitekintést nyújt, végül pedig a közölt iratok alapján összefoglalja a témára vonatkozó eddigi ismereteinket.” (7. old.)

Bár a recensensnek elvileg nem sok dolga lehet egy ilyen kijelentés után, néhány megállapítás ide kívánczik. Elsősorban az, hogy a bevezetés – szinte lehetetlen kísérle-

¹ Simon István: Katonai szolgálatom története. Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény 3208.

² Lásd: Pihurik Judit: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból*. Budapest, 2007.

³ Hadtörténelmi Levéltár. Kárpát-csoport 3. doboz. Magyar kir. gyorshadtest 1941. 2230/I. gyorshadtest IV. c 1941. X. 24. Hadműveleti terület kihasználása és csapatellátás.

tet téve a sztálinizmussal foglalkozó szakmai diskurzus tömör összefoglalására – valóban tág teret szentel a szovjetizálás kérdésének, ám a szükségesnél szűkebb terjedelemben tér ki a háborús előzményekre, nemzetközi összefüggésekre. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ország szovjetizálásának perspektívájából *visszafelé* haladva vizsgálja a második világháború utolsó hónapjait és Magyarországra is kiható súlyos következményeit, mintha ez a szakasz csupán a szovjetizálási folyamat – jóformán előzmények nélküli – *kezdőpontja* lenne. Egyetértünk az Előszóban foglaltakkal abban, hogy a kiegyensúlyozott szemlélet, tárgyilagosság és tudományos igény a szakkiadványok elsőrendű követelménye. Jelen esetben ennek nyilvánvalóan a válogatás szempontjainak és a források értelmezésének kell megfelelni. Ez utóbbi a terjedelmes bevezető tanulmányban lett volna összefoglalható, ám annak gondolatmenete nem a dokumentumok elemzésén alapul, hanem a Sztálin törekvéseivel kapcsolatos nézetek ismertetését, értékelését helyezi a középpontba. A közölt válogatás tartalma azonban ennél összetettebb, a Magyar Nemzeti Levéltárhoz tartozó húsz intézmény munkatársai valóban hatalmas anyagot tártak fel, a publikált 225 irat ennek csupán egy része. Azt nem tudhatjuk, hogy a kötet mennyire tükrözi a fellelt anyag arányait, de a szerkesztő közlése szerint több perspektívából átfogó kép kialakítására törekedett, és ez a cél meg is valósult. Bár mint írja, ezt megnehezítette, hogy a mindennapokról, a szovjet csapatok berendezkedéséről kevés adatot találtak, de ez utóbbiról nálunk nem is igen maradhatott dokumentum, a mindennapi életről viszont bőséggel vallanak a közölt, egyéb tematikájú források is.

A kötet címe, a „*Törvényes*” *megszállás* alkalmas a figyelem felkeltésére, de nehezen értelmezhető. Miután Magyarország 1941 nyarától részt vett a Szovjetunió elleni támadásban, 1944 őszén, a hadi helyzet megváltozásával törvényszerű volt, ami bekövetkezett: a front és azzal a szovjet hadsereg

magyar területre érkezése. Az idézőjel így indokolatlan, mert nem világos, mit relativizál – a megszállás törvénytelen voltát hangsúlyozná? A sejtelmes formula azonban nem kompatibilis sem a jelentéssel, sem a történetekkel. A megszállás egy háborús helyzetből eredő lehetséges következmény – jelen esetben támadóból, volt megszállóból lett megszállt ország. Éppen az ígért szélesebb történelmi kontextust hiányolom abban a megközelítésben, amely nincs tekintettel arra a tényre, hogy a háború nem 1944-ben kezdődött, és nem a bolsevizmus elleni harccal. A másik fontos kérdés az, hogy mi volt a Szovjetunió elleni támadás célja. A szerkesztő a preventív háború elméletének felidézésével – óvatos utalással arra, hogy ebben nincs konszenzus a történészek között, de inkább egyetértően – részletesen kitér arra, hogy milyen tervei lehettek Sztálinnak, de azt nem fejt ki, hogy mit eredményezett volna a német győzelem. Hogy nem Sztálin és a bolsevikok elűzése, majd a szabad Oroszország visszaállítása volt a cél, azt számos forrás bizonyítja. Hitler 1941. június 22-én kiadott és magyarra azonnal lefordított proklamációjában világosan megfogalmazódik, mit gondoltak erről a támadók. E kérdés említetlenül hagyása önmagában is aláássa a bevezetőbeli – „kiegyensúlyozott, szélesebb kontextusba helyező” – önminősítést.

Ha 1944–1945 kapcsán a szovjetizálás, Sztálin világhuralmi tervei-törekvései kerülnek a középpontba, anakronisztikus módon a későbbi események befolyásolják a korábbi időszak megítélését. Emiatt is érdemes lett volna fordított – vagyis kronológia szerinti – logikával közelíteni a témát. Mert a Vörös Hadsereg történetének, a német-szovjet viszonyának, valamint a bolsevizmus alapkérdéseire és a sztálinizmus természetrajzára vonatkozó egyes elméleteknek a felidézésén túl, Sztálin szándékainak fürkészése közepette kevésbé hangsúlyozódik azon történelmi körülmény, melynek kontextusában elsősorban elhelyezhető lenne a téma: Magyarország második világháborús

szerepvállalása. E témakör igen rövid – féloldalmi – összefoglalást nyer: a Bevezető utal a következmények katasztrofális voltaira, a veszteségekre és a magyar megszállók tetteire. Az utóbbiak azonban elszigetelt eseményeként kerülnek szóba, így a tények nem szervesülnek a kötet koncepciójával. Nem kap kellő hangsúlyt az a kijelentés sem, hogy nem volt német kényszer a Szovjetunió elleni magyar hadbalépésre, nem vetődik fel a magyar politikai vezetés felelőssége – így a szovjet megszállás okaként csupán Sztálin nagyratörő tervei szerepelhetnek. Itt jegyezném meg, hogy e téma szakirodalmának a felhasználása – szemben például a sztálinizmus-értelmezések felvázolásával – nagyon szűk körű.

L. Balogh Béni egyértelműen fogalmaz: véleménye szerint a szovjetizálás kezdeteinek kérdései „elválaszthatatlanul kapcsolódnak” a könyv témájához. Így egyre Sztálin feltételezett terveit idézi, középpontban azzal a kérdéssel, hogy kezdettől szovjetizálni akarta-e a térséget, vagy erre a hidegháborús amerikai külpolitika készítette; kezdettől szovjet típusú kommunista rendszer épült-e Magyarországon, vagy létezett egy demokratikus berendezkedési kísérlet. A szerkesztő, egyetértve azzal a véleménynyel, mely szerint Sztálin eredeti célja a megszállt területek szovjetizálása volt, 1947-ben jelöli meg ennek kezdetét. A háborús állapotok, az 1945 utáni fordulat magyar gyökerei említés nélkül maradnak, csupán a szovjet befolyás ténye hangsúlyozódik, mintha a háborús veszteségek és a holokauszt traumája nem generálhattak volna belső igényt politikai, társadalmi változásra, mintha nem jelentkeztek volna ez irányú törekvések már a háború idején is.

Igazán izgalmas annak felvázolása lenne, hogy a kötetben közölt dokumentumok mennyiben járulnak hozzá a kérdés eldöntéséhez, illetve igazolják-e a szerkesztői prekonceptiót. L. Balogh Béni (Hajdú Tibort idézve, aki szerint Sztálin magyarországi politikáját az jellemezte, hogy nem volt neki ilyen) utal arra, hogy nehéz lenne

következetes sztálini tervet rekonstruálni – végkövetkeztetése mégis a fenti. A közölt források tematikája azonban jóval szélesebb skálán mozog, mint azt a bevezető tanulmány súlyponteltolódása alapján gondolhatnánk.

A kötetet kísérő tanulmányban a dokumentumok tartalmi bemutatása történik, emellett a szerkesztő nem tér ki a forráskritika szempontjaira. Ez azért feltűnő, mert a historiográfiai részben és a válogatásban is idéz memoárokat, melyek értékes források, ám hiányérzetet kelt, hogy kommentár nem kíséri e személyes beszámolókat, holott az általános megközelítésen túl értelemszerűen más módszerrel vizsgáljuk őket, mint a hivatalos iratokat.

Az iratismertetésben utalást találunk arra, hogy nagy különbségek voltak az egyes katonai alakulatok és parancsnokok viselkedése között, és a válogatásban feltűnnek ezt illusztráló források is. Ugyanakkor gyéren jelennek meg a megszállók emberi gesztusait vagy ésszerű cselekedeteit jellemző történetek, például az élelmiszert osztó vagy éppen egy kastély teljes berendezését „jogos tulajdonosainak” – az uradalom cselédeinek – „visszaadó” szovjet katonák. A megszállással kapcsolatos emlékek egy része tehát kimaradt a válogatásból, és a szerkesztő hangsúlyosan utal is arra, hogy a rendszerváltás előtt csak ezen elbeszélések voltak publikusak, de ez nem lehet ok arra, hogy mindet hamisnak tekintsük. A megszállás következményeit taglaló dokumentumok java is kommentár nélkül marad, bár a tömeges fogolyejtés kapcsán L. Balogh utal arra, hogy ezt részben indokolhatta a Szovjetunió embervesztesége.

A Bevezetőben történik kísérlet arra is, hogy a szerkesztő felvázolja a szovjet katonák viselkedésének lehetséges magyarázatát. A felsorolt okok között szerepel a németellenes propaganda hatása, a Szovjetunióban elkövetett kegyetlenségek miatti bosszúvágy, az otthoni és az ellenség földjén tapasztalt életszínvonalbeli különbség, a fegyelmezetlenség és a mértéktelen alkohol-

fogyasztás is. De ma, amikor a tettes és az áldozat szerepének kutatása javában folyik, és különböző tudományterületek vizsgálják az emberi viselkedés motivációit, egyoldalúnak tűnik az a beállítás, mely semmilyen szempontból nem tartja fontosnak a megszállók pszichés állapotának vizsgálatát, megelégszik indulataik, tetteik leírásával. Nem lehet eltekinteni attól, hogy a Szovjetunióban akkor már három éve tartó háborús pusztítás hogyan hatott a társadalomra és a hadsereg tagjaira. Nem gondolom, hogy szükség volt propagandára ahhoz (Ilja Ehrenburg kegyetlen felhívását idézi a szerkesztő), hogy agresszorként tekintsenek azon államokra, melyek ennek a pusztításnak a részesei voltak. Köztudomású ugyanakkor – a Bevezető utal is erre –, hogy nemcsak az ellenséges területek civil lakosságát érték atrocitások szovjet katonák részéről, hanem barátinak számító országokban is történtek bűncselekmények. Tematikai-módszertani hiányosság az, hogy e téma kimarad a historiográfiai áttekintésből is. Nem kerül szóba, hogyan viselkedtek a megszállt területek kiszolgáltatott lakosságával szemben a fegyverek jogán hatalmi fölénybe került hadseregek tagjai – maguk is mundért öltött hétköznapi emberek. Vagy az, hogy mi lehet a motivációja a civilekkel szembeni brutális eljárásoknak. Bár ez manapság a leginkább kutatott és nagy érdeklődést kiváltó témák közé tartozik, és L. Balogh Béni egy helyütt említi a magyar megszálló alakulatok által szovjet területen elkövetett atrocitásokat (a második magyar hadsereg tagjai vagy a délvidéki razziák vonatkozásban nem), illetve a varsói felkelés kapcsán utal Timothy Snyder Véres övezet című könyvére, a továbbiakban kevés szó esik e jelenségről. Mindez természetesen nem ad felmentést egyetlen bűncselekmény alól sem, de a szélesebb történelmi kontextushoz hozzátartozik.

A kötet öt csoportba sorolva 225 dokumentumot tartalmaz, kezdve a szovjet hadsereg bejövételét kísérő első intézkedésekkel (17

irat, 44 oldal), majd további tevékenységükre, a magyar hatóságokkal való kapcsolattartásra vonatkozó forrásokat (73 irat, 120 oldal) közöl. A harmadik, legterjedelmesebb rész (89 irat, 162 oldal) a lakossággal való érintkezést és az atrocitásokat, a negyedik a gazdasági károkozásokat dokumentálja (37 irat, 75 oldal), az ötödik a szovjet katonák „mindennapi életét” felidéző, mindössze néhány oldalas fejezet (7 irat, 7 oldal).

A tematika műfaji és földrajzi szempontból is sokszínű: az ország egész területét lefedő levéltári dokumentumok (jelentések, kiáltványok, hirdetések, rendeletek, jegyzőkönyvek, levélváltások, feljegyzések, emlékeztetők stb.) mellett visszaemlékezések is bekerültek a válogatásba. A szerkezet koncepciója azonban vitatható, talán szerencsésebb lett volna a kronológiát követni, és nem tematikai, 1944–1945 eseményeihez párhuzamosan vissza-visszakanyarodó blokkokat kialakítani. Az egyes részek terjedelme igencsak eltérő, a fejezetcímek pedig nem mindig fedik a közölt iratok tartalmát. Nem világos például, hogy milyen időhatárt tartott szem előtt a szerkesztő *A szovjet csapatok bejövetele, első intézkedéseik* cím alatt, mert 1945-ös és 1946-os dátumú – nem visszatekintő – jelentések, beszámolók is szerepelnek ott. A mindennapi életre vonatkozó utolsó fejezet viszont mintha csak „függelék” lenne – nem tudván máshová beilleszteni az abban szereplő iratokat.

A tagolás következtében a legfontosabb határvonal – a háború befejeződése – „beleolvad” a történetfolyamba, holott a megszállás eseményei nyilvánvalóan más dimenzióban tárgyalandók abban az időszakban, amikor még folytak a harcok a magyar és a szovjet hadsereg között. A többszöri „nekirugaszkodás” miatt nehezebb követni a megszállás eseményeit, a kibontakozó folyamatokat, a központi irányítás és az egyéni kezdeményezések esetleges ellentmondásait.

A szöveget kísérő lábjegyzetek többsége az iratgondozással kapcsolatos, túlzottan takarékos viszont a magyarázó kiegészítés – néhány esetben különösen feltűnő a hiánya.

A tekintélyes iratmennyiségből csupán néhány példát említhetünk ízelítőnek, főként olyanokat válogatva, melyek alátámasztják a téma több perspektívából való megközelítésének szerkesztői igényét. Az első intézkedéseket rögzítő dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a megszállók fő törekvése a közigazgatás újraindítása, a lakosság nyugalmanak és a gazdaság működésének a biztosítása volt. Ez nekik is érdekükben állt a háborús események közepette, így számos helyen hivatalban hagyták a korábbi tisztviselőket, illetve közigazgatási tapasztalattal rendelkezőket neveztek ki az elmenekült vagy elmozdított személyek helyére. Jellemző ugyanakkor a – nagyrészt vélhetően újsütetű – kommunisták térfoglalása is: egy tótkomlói jelentés (1.) szerint komitét szerveztek, a helyi KP bejelentette igényét „rendőrtiszt helyettesi állás kreálására” és annak, valamint egy aljegyzői státusnak kommunista jelölt általi betöltésére. A továbbiakban gyakorlattá váló módon az intézkedés végrehajtásával a testületi döntést sem várták meg, néhány közigazgatási alkalmazottat elmozdítottak, de a komitét akceptálta a szakszerű működésre vonatkozó javaslatokat.

A megszállás egészségügyi következményeit sorolja a 7. irat, mely szerint 1945 februárjára a beszállásolások és atrocitások következtében sokasodtak a fertőző és az idegrendszeri megbetegedések, majd a nemi bajok, és jelentkeztek olyan, a „nagyobb népmozgalmakkal” járó betegségek is, mint a gyermekbénulás, az agyhártya- és gerincvelőgyulladás és az „ukarainka” (fertőző bélhurut).

Az egyházakkal és egyházi személyekkel szemben a szovjetek viselkedése kiszámíthatatlan volt: a tiszteletre és az erőszakos közeledésre is szerepelnek példák a kötetben. A pesti érseki biztos 1945. márciusi jelentése (10.) szerint az istentiszteletek zavartalanul folynak, a Vörös Hadsereg képviselői kijelentették, hogy nem akadályozzák az egyházak működését. Tudjuk azonban, hogy számos egyéni túlkapás történt, a je-

lentés egy hitoktató megölését és a Hermina úti apácák elleni támadást említi.

A 88. oldalon közölt plakát szövege – „Magyarok! A Vörös Hadsereg nem mint hódító jön hozzátok, hanem mint olyan hadsereg, amely a német elnyomók igája alól szabadít fel benneteket” – akár a párja is lehet a magyarok által a Szovjetunióban kített „Itt járt a magyar hadsereg, és visszaadta nektek a templomot, a földet és a szabadságot” feliratú tábláknak. Ez persze ott sem tartott vissza egyeseket attól, hogy akár a templomokból is elvigyék az ikonokat, kegytárgyakat, a föld és a szabadság visszaadása pedig szóba sem került – ugyanúgy, ahogy végül írott malaszt maradt a magyarországi szabadság is.

A civil internáltak sorsára vonatkozó iratok közül a hajdúnánási polgármester helyzetjelentése (13.) tragikus szituációt rögzít: 1944 őszén 230–240 embert hurcoltak el településükről, nagy részük meghalt. Amikor később kiderült, hogy a Tiszaladányról elvittek majd mindegyike hazatért, a hajdúnánásiak hozzátartozói közül egyesek a helyi zsidókat vádolták azzal, hogy ebben – 1944 novemberében! – szerepük volt. Mint a polgármester írja, a háború utáni lelkiállapot lehet az oka a feltételezésnek, melyet „buta, szűk látókörű” asszonyok terjesztenek, akik maguk is elhiszik az alaptalan vádakot.

A németajkú lakosság internálásának körülményeit tükrözi a szegedi polgármester helyettesének levele (19.), melyben a szovjet parancsra reagálva a név alapján való válogatást nem tartja elfogadhatónak. Amellett érvel, hogy a magukat németnek vallókat vagy a *Volksbund* tagokat lehetne csak annak tekinteni – vagyis racionális megoldást javasol az irracionális helyzetben. (De akkoriban még egy év se telt el azóta, amikor ugyancsak a magyar állam döntött arról, hogy ki tekintendő zsidónak, és ki nem.)

A szovjeteknek a magyar hatóságokkal való kapcsolattartását illusztráló iratok között szerepelnek önkényeskedésekre vonat-

kozó beszámolók, melyek bizonyítják, hogy a központi rendelkezéseket számos esetben áthágták, és beavatkoztak a magyar igazságszolgáltatás menetébe is (38., 47.). Emiatt a magyar Külügyminisztérium 1946 júniusában átiratot intézett Vorosilovhoz, a SZEB elnökéhez (76. a). A válasz (76. b) szeptemberben, Szviridovtól érkezett, ebben a SZEB ügyvezető elnökhelyettese tagadta, hogy a szovjet parancsnokok beavatkoztak volna a magyar igazságszolgáltatás menetébe. Közül egy évvel később, a Külügyminisztériumtól az Igazságügyi Minisztériumba érkezett átirat (88.) azonban a párizsi békeszerződés hatályba lépésének várható következményei közé sorolja, hogy a területi felségjog visszanyerése után megszűnik a szovjetek igazságszolgáltatási hatalma a nem szovjetek fellett – a gyakorlat tehát tovább élt Szviridov tagadó válasza után is.

Az önkényes élelmiszerfoglalások is sérelmesek voltak, bár Vorosilov 1945. decemberi, Tildy Zoltánhoz intézett üzenetében (71. a) ugyancsak tagadta, hogy történt volna ilyen. E témában egyéb dokumentumok is vázolják a nehézségeket, mert a Vörös Hadsereg ellátására vonatkozó követelések a jóvátételi kötelezettségbe nem számítottak bele (68. irat).

A kötet legterjedelmesebb része az atrocitásokat idézi fel: a lakosság köréből elhurcoltak, a közmunkára kötelezettek kálváriája mellett a rablások, lopások és a nőket ért erőszak a leggyakoribb téma. Különleges tartalmú a balassagyarmati kórház főorvosának a Nógrád megyei megbízott alispánhoz szóló levele (119.), melyben 1945. február 24-én a tömeges erőszak következményeivel számolva már az abortusz kérdését veti fel. Igaz, a beavatkozást gyilkosságnak tartotta, azzal is érvelve, hogy nem minden esetben történt erőszak, illetve előfordult, hogy a megszakítani kívánt terhesség régebbi volt, mint a megszállás kezdete. Az anyákat nem akarta büntetni, ám a művi vetélés engedélyezését semmiképpen nem tartotta elfogadhatónak, egyéb okok mellett

hivatkozva a lakosság lélekszámának kívánatos növekedésére is.

Találhatók a kötetben iratok, melyekben kommunisták és szimpatizánsok figyelmeztetnek arra, hogy a lakosság körében pánikhangulat van, rettegnék a szovjet katonáktól, például Vas Zoltán Rákosinak szóló üzenete (91.) és egy névtelen levél (148.), mely az *Új Szó* című lap mellett Vorosilovot szólítja meg. Szerzője hálás a felszabadítónak – „az orosz katona tett megint emberről” – írja, de azt is tudatja, hogy este fél tíz után Budapesten nem lehet az utcára kimenni, mert az oroszok kirabolják az embereket, és gyilkosságok is történnek. Igen tanulságosak – a korabeli hivatali mismásolás jellemzésére is – a Budapesten elkövetett gyilkosságok ügyében született rendőrségi jelentések (134., 135.). Sólyom László rendőrfőkapitány a felelősséget a fővárosban illegálisan tartózkodó oroszokra igyekezett hárítani, a lehetséges bűnösök közé sorolva Vlaszov-gárdistákat is (akik nagy számban nemigen fordulhattak elő a magyar fővárosban).

A gazdasági károkozás, rekvirálások fejezete részben már érintett témákra vonatkozó iratokat tartalmaz, de a veszteségek számbavétele mellett találunk olyan dokumentumokat, melyek a háborús viszonyokat is figyelembe veszik a nehézségek leírásakor. Miklós Béla miniszterelnök levelében (181.) azt írja, természetes, hogy „egy harcoló hadsereg igyekszik közvetlen a harc mögötti területből magát ellátni” – hozzátéve, hogy az éhínség elkerülése érdekében a lakosság számára is kell élelmiszert hagyni. Pokorny Hermann, a Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztályának elnökeként készített összefoglaló jelentést a hadizsákmány kérdéséről (204.). Ezen irat részben választ ad a Bevezető egyes problémafelvetéseire, mert tisztázza, hogy a fegyverszünet nem vet még véget a háborús állapotoknak, pusztán a hadi cselekményeket függeszti fel: „Egy megszálló hadsereg tehát a fegyverszüneti szerződés létrejötte után is a háborús nemzetközi jog szabályai szerint fogana-

tosíthatja a köz- és magántulajdonban álló javak igénybevételét.” Leszögezi ugyanakkor, hogy tilos a magántulajdonnak a hadicéllal össze nem függő önkényes elvétele, pusztítása. Az ipart ért károkra vonatkozó jelentések bizonyítják, hogy a háború befejeződése után már erőteljes szovjet gazdasági térfoglalás zajlott Magyarországon.

A közölt iratok maguk helyezik kontextusba a történeteket, részben igazolva az előzetes várákozást a tömeges erőszak, az atrocitások, a gazdasági terhek és a belügyekbe való beavatkozás dokumentálásával, részben a korabeli magyar viszonyok illusztrálásával. Arra a kérdésre azonban, hogy mikor kezdődött Magyarország szovjetizálása, értelemszerűen nem kapunk pontos választ e kötetből (sem), hiszen – mint az az elméleti–historiográfiai összefoglalás-kísérletéből

is felsejlik – a szovjetológia leginkább vitatott területéről van szó. A közölt iratok sem elegendők ennek eldöntésére, de számos szempontból kiegészítik és árnyalják az eseményekről alkotott képet. A kötet fontos bizonyítéka annak, hogy nem csupán a társadalmi és az egyéni emlékezet, hanem a hivatalos iratok garmadája is őrzi a megszállást kísérő atrocitásokat. Tudható immár, hogy mi maradt fenn a Magyar Nemzeti Levéltár égisze alá tartozó iratőrző helyeken, s remélhetően nem csupán az államigazgatás részét képező hivatalok, hanem más – történeti értelemben – „hiteles helyek” forrásai is ránk hagyományozódtak e tárgykörből, s ezek feltárására, közreadására is sor fog kerülni.

PIHURIK JUDIT